УДК 336.228.34:338.244

ЎЗБЕКИСТОНДА СОЛИҚ ИСЛОҲОТЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ЯШИРИН ИҚТИСОДИЁТ КЎЛАМИНИ КАМАЙТИРИШДАГИ ТАЪСИРИНИ БАҲОЛАШ

Кахоров Нодир Ахроркулович
https://doi.org/10.5281/zenodo.23118750

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган тизимли солиқ ислоҳотларининг яширин иқтисодиёт кўламини камайтириш ҳамда фискал барқарорликни таъминлашдаги таъсири баҳоланган. Тадқиқот давомида кузатилмайдиган иқтисодиётнинг сўнгги макроиқтисодий кўрсаткичлари, солиқ юкини оптималлаштириш жараёнлари ҳамда солиқ маъмуриятчилигини институционал трансформация қилишга оид сўнгги Президент Фармонлари талаблари таҳлил қилинган. Муаллиф томонидан солиқ базасини кенгайтириш ва соядаги бизнесни расмий секторга рағбатлантириш бўйича илмий-амалий хулосалар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: солиқ ислоҳотлари, яширин иқтисодиёт, кузатилмайдиган иқтисодиёт, солиқ юки, солиқ маъмуриятчилиги, институционал трансформация, Лаффер эгри чизиғи, фискал стратегия, айланмадан олинадиган солиқ.

Abstract. This article evaluates the impact of systemic tax reforms carried out in the Republic of Uzbekistan on reducing the scale of the shadow economy and ensuring fiscal stability. The study analyzes the latest macroeconomic indicators of the unobserved economy, the processes of optimizing the tax burden, and the requirements of recent Presidential Decrees on the institutional transformation of tax administration. The author developed scientific and practical conclusions on expanding the tax base and stimulating shadow business to move into the official sector.

Keywords: tax reforms, shadow economy, unobserved economy, tax burden, tax administration, institutional transformation, Laffer curve, fiscal strategy, turnover tax.

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги. Миллий иқтисодиётларни модернизация қилиш ва макроиқтисодий барқарорликни таъминлашнинг энг муҳим шартларидан бири — самарали фискал муҳитни шакллантириш ҳамда яширин иқтисодиёт кўламини минималлаштириш ҳисобланади. Яширин иқтисодий фаолият нафақат давлат бюджети даромадларининг бой берилишига, балки бозорда соғлом рақобат муҳитининг бузилишига, инвестициявий жозибадорликнинг пасайишига ва институционал коррупциянинг чуқурлашишига олиб келади. Шу сабабли, солиқ маъмуриятчилигини замонавий рақамли технологиялар ва институционал ёндашувлар асосида трансформация қилиш орқали соядаги капитал айланмасини жиловлаш бугунги кунда глобал ва миллий миқёсда ўз долзарблигини йўқотмаган фундаментал муаммодир.

Ўзбекистон Республикасининг Янги тараққиёт босқичида иқтисодиётни соядан чиқариш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири этиб белгиланди. Сўнгги йилларда солиқ юкини изчил камайтириш, кичик бизнес учун преференциал тизимларни жорий этиш ва солиқ идораларини "жазоловчи" органдан "кўмакчи" тузилма холатига ўтказиш бўйича кенг қамровли институционал ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Бироқ, рақамли фискал воситалар кенг жорий этилаётган бўлса-да, иқтисодиётнинг айрим етакчи тармоқларида хуфиёна айланмалар сақланиб қолаётганлиги ушбу йўналишдаги тадқиқотларни чуқурлаштиришни талаб этади.

Тадқиқотнинг мақсади — Ўзбекистонда амалга оширилган солиқ ислоҳотларининг мазмун-моҳиятини ўрганиш, уларнинг яширин иқтисодиёт кўламини камайтиришдаги таъсирини эмпирик индикаторлар асосида баҳолаш ҳамда фискал тизимни янада такомиллаштириш бўйича илмий-амалий тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Мазкур мақсадга эришиш учун қуйидаги **вазифалар** белгилаб олинди:

- Ўзбекистонда кузатилмайдиган ва яширин иқтисодиётнинг ҳозирги ҳолатини макроиқтисодий ва таркибий жиҳатдан таҳлил қилиш;
- Солиқ ставкаларининг оптималлаштирилиши (хусусан, ҚҚС ва айланмадан олинадиган солиқ) ҳамда Лаффер эгри чизиғи концепциясининг миллий амалиётдаги намоён бўлишини баҳолаш;
- Солиқ маъмуриятчилигини институционал трансформация қилишга қаратилган сўнгги меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг (Президент Фармонлари) амалий натижадорлигини тадқиқ этиш.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

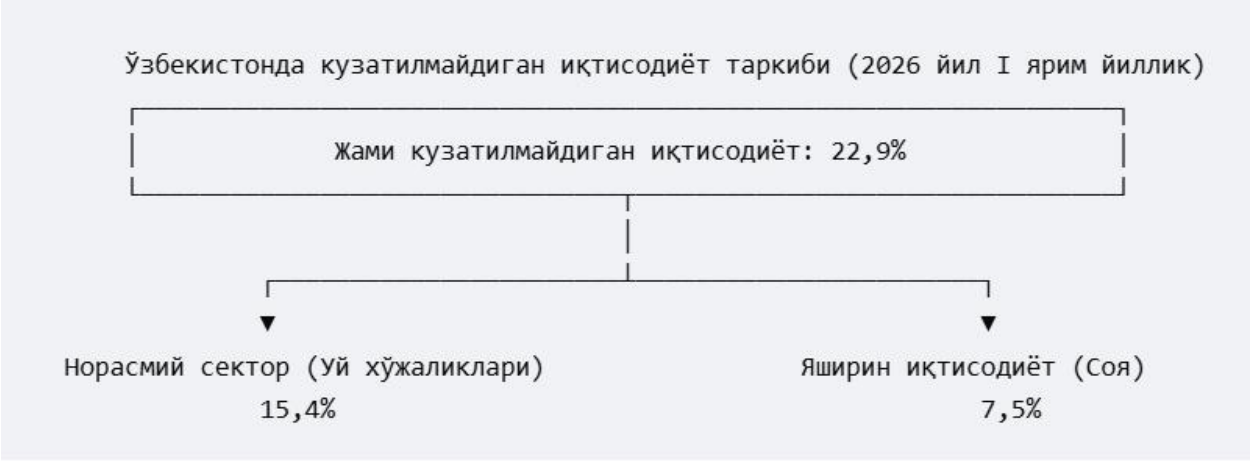
1. Мамлакатда яширин иқтисодиёт даражаси фақат маъмурий назорат эмас, балки микробизнес учун 1 фоизлик айланма солиғи каби фискал инсентивлар (рағбатлар) тизими орқали самаралироқ жиловланиши институционал жиҳатдан асослаб берилди.
2. Солиқ органлари фаолиятини баҳолашда илк бор "Мижозларга йўналтирилганлик индекси" муайян фискал воситалар контекстида тизимлаштирилди.
3. Тармоқлар кесимидаги (қишлоқ хўжалиги, хизматлар ва қурилиш) кузатилмайдиган иқтисодиёт улушининг энг сўнгги таркибий тузилиши аниқланиб, келгуси стратегик фискал мақсадлар (2030 йилгача 20% гача тушириш) учун векторлар белгиланди.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Мамлакатда бозор муносабатларини чуқурлаштириш ва макроиқтисодий барқарорликни таъминлашнинг муҳим шарти — давлат молияси тизимини либераллаштириш ва солиқ маъмуриятчилигининг самарали институционал механизмларини яратиш ҳисобланади. Миллий иқтисодиёт трансформациясининг ҳозирги босқичида яширин сектор улушини камайтириш ва хуфиёна капитал айланмасини легал муҳитга интеграция қилиш солиқ тизими олдида турган стратегик вазифадир. Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган изчил фискал ислоҳотлар фақатгина фискал мақсадларни (бюджет тушумларини таъминлашни) кўзламай, балки тадбиркорлик субъектлари учун қулай рақобат муҳитини яратиш ҳамда институционал коррупция омилларини бартараф этишга йўналтирилган.

Давлат статистика қўмитасининг сўнгги расмий маълумотларига кўра, Ўзбекистонда кузатилмайдиган иқтисодиётнинг ялпи ички маҳсулотдаги (ЯИМ) улушида ижобий пасайиш динамикаси кузатилмоқда. Хусусан, **2024 йил якунлари бўйича кузатилмайдиган иқтисодиёт улуши ЯИМнинг 34,8 фоизини ташкил этган бўлса, 2026 йилнинг биринчи ярми якунларига кўра бу кўрсаткич 22,9 фоизгача қисқарди**. Ушбу макроиқтисодий кўрсаткичнинг таркибий тузилиши таҳлил қилинганда, жами кузатилмайдиган секторнинг **15,4 фоизи уй хўжаликлари ва жисмоний шахсларнинг норасмий фаолиятига**, **7,5 фоизи эса бевосита яширин иқтисодиёт (солиқлардан қасддан бўйин товлаш) улушига** тўғри келиши аниқланди.

Ўзбекистонда кузатилмайдиган иқтисодиёт таркиби (2026 йил I-ярим йиллик)[1]

Бундай ижобий макроиқтисодий ўзгаришлар ўзидан-ўзи содир бўлмасдан, балки фискал тизимнинг қуйидаги тизимли ислоҳотлари натижаси ҳисобланади:

Биринчидан, солиқ юкининг оптималлаштирилиши ва ставкаларнинг пасайтирилиши. Иқтисодий назарияда (хусусан, Лаффер эгри чизиғи концепциясига кўра) солиқ ставкаларининг ҳаддан ташқари юқорилиги тадбиркорлик субъектларини яширин секторга ўтишга мажбур қилади. Ўзбекистонда қўшилган қиймат солиғи (ҚҚС) ставкасининг 15 фоиздан 12 фоизгача туширилиши, жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи (ЖШШДС) ва ижтимоий солиқ ставкаларининг 12 фоизлик ягона фиксацияланган даражада сақланиб қолиши соядаги корхоналар учун легал фаолият юритишнинг молиявий жозибадорлигини оширди.

Иккинчидан, кичик ва микробизнес учун преференциал иқтисодий рағбатларнинг берилиши. Солиқ кодексига киритилган сўнгги ўзгаришларга мувофиқ, товар айланмаси 1 миллиард сўмгача бўлган якка тартибдаги тадбиркорлар ва микрофирмалар учун **айланмадан олинадиган солиқ ставкаси 1 фоиз қилиб белгиланди**. Бу чора хизмат кўрсатиш ва чакана савдо соҳасидаги миллионлаб норасмий банд бўлган фуқароларнинг легал секторга ўтишини ва солиқ базасининг кенгайишини таъминлади.

Учинчидан, солиқ маъмуриятчилигининг институционал трансформацияси. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 10 декабрдаги “Нақдсиз ҳисоб-

[1] https://siat.stat.uz/reports-filed/3838/table-data

китобларни оммалаштириш ва яширин иқтисодиёт улушини қисқартиришга қаратилган қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-246-сонли ҳамда 2026 йил 19 майдаги «Солиқ органлари фаолиятини институционал жиҳатдан такомиллаштириш ва солиқ маъмуриятчилигида замонавий ёндашувларни жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-95-сонли Фармонлари соҳадаги ислоҳотларнинг ҳуқуқий пойдевори бўлди. Мазкур ҳужжатлар билан солиқ органларининг фаолияти "жазоловчи" фискал идорадан "мижозга йўналтирилган" (Business ready) хизмат кўрсатиш моделига ўтказилди. 2026 йилдан бошлаб тизимда "Солиқ органларининг мижозларга йўналтирилганлик индекси" жорий этилди.

Маъмуриятчиликнинг трансформацияси яширин иқтисодиёт кўламини камайтиришда қуйидаги тизимли индикаторлар орқали намоён бўлмоқда.

Солиқ маъмуриятчилиги воситаларининг яширин иқтисодиётни жиловлашдаги таъсири самарадорлиги

Фискал воситалар / Ислоҳот йўналиши	Яширин иқтисодиётга таъсир механизми	Эришилган иқтисодий натижа ва самарадорлик
Электрон ҳисоб-фактуралар (ЭҲФ) ва маркировкалаш	Товарлар ҳаракатини ишлаб чиқарувчидан охирги истеъмолчигача бўлган занжирини рақамли назорат қилиш.	Ҳужжатсиз маҳсулотлар айланмасини таъқиқлаш, сохта (кунлик) фирмалар орқали маблағларни нақдлаштириш схемаларини чеклаш.
Тўлов тизимлари ва P2P ўтказмаларини фискаллаштириш	Банк карталари орқали амалга ошириладиган яширин тижорат айланмаларини таҳлика-таҳлил алгоритмларига интеграция қилиш.	Чакана савдо ва умумий овқатланиш соҳасида тушумларни расмий банк ҳисобварақларида акс эттириш ҳажмининг ўсиши.
Камерал назорат тизимининг юмшатилиши	Ўрта хавф даражасига эга субъектларга камчиликларни 1 ой муддатда жаримасиз мустақил тузатиш ҳуқуқининг берилиши.	Солиқ тўловчилар ва инспекторлар ўртасидаги тўғридан-тўғри мулоқотни чеклаш, коррупциявий омилларни пасайтириш.

Амалга оширилган институционал ўзгаришлар натижасида республика ЯИМнинг реал ўсиш суръати барқарор суръатларда ривожланиб, жорий йилнинг биринчи ярмида **8,5 фоизни** ташкил этди. Бу кўрсаткич солиқ базасининг соядан чиқиш ҳисобига кенгаяётганлигини кўрсатади.

Бироқ, эришилган натижаларга қарамасдан, яширин иқтисодиётнинг 22,9 фоизлик улуши ҳали ҳам юқори хавф даражасини англатади. Тармоқлар кесимида олиб қаралганда, кузатилмайдиган иқтисодиётнинг энг катта қисми ҳали ҳам **қишлоқ хўжалиги (60,5%), хизматлар соҳаси (23%) ва қурилиш (17,8%) тармоқлари** ҳиссасига тўғри келмоқда. Бунинг асосий сабаби — мазкур соҳаларда нақд пул айланмасининг юқорилиги ҳамда мавсумий меҳнат ресурсларининг тўлиқ легаллашмаганидир.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда солиқ ислоҳотларининг биринчи босқичи ставкаларни оптималлаштириш ва рақамли фискал воситаларни жорий этиш орқали яширин иқтисодиётни сезиларли даражада жиловлаш имконини берди. Ислоҳотларнинг кейинги босқичида мажбурий маъмурий чоралардан кўра, солиқ органларининг институционал сифатини ошириш, тадбиркорларни "яшил зона" воситасида рағбатлантириш ва фискал тизимда коррупциявий муҳитни тўлиқ йўқотиш орқали соядаги бизнесни расмий секторга ўтказиш моделларини янада такомиллаштириш талаб этилади.

Матн бўйича фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 10 декабрдаги «Нақдсиз ҳисоб-китобларни оммалаштириш ва яширин иқтисодиёт улушини қисқартиришга қаратилган қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги № ПФ-246-сонли Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2026 йил 19 майдаги «Солиқ органлари фаолиятини институционал жиҳатдан такомиллаштириш ва солиқ маъмуриятчилигида замонавий ёндашувларни жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-95-сонли Фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси ҳисоботи: «Миллий макроиқтисодий кўрсаткичлар ва кузатилмайдиган иқтисодиёт ҳажми таҳлили», 2026 йил.
4. Иқтисодиёт ва молия вазирлигининг «2026–2028 йилларга мўлжалланган бюджетнома ва Фискал стратегия» маълумотлари.